Muzej primenjene umetnosti, Beograd

DOI 10.5937/kultura1133339R
UDK 316.774:070(497.1)"1945/1980"
316.75:316.774(497.1)"1945/1980"

OD FILOZOFIJE PRVOG PETOGODIŠNJEG PLANA DO POPULARNE KULTURE

ILUSTROVANA ŠTAMPA SOCIJALISTIČKE JUGOSLAVIJE

Sažetak: *Pre pojave radija i televizije, ilustrovana štampa je bila osnovno medijsko sredstvo prenošenja informacija i zabave. Naslovne strane su povezane s narativnim sadržajem u časopisu, ali i u vezi sa afinitetima čitalačke publike. Kao deo masovne kulture, ilustrovana štampa je pratila popularno, izlazeći u susret zahtevima čitalaca, ali je predstavljala i „propagirano“, time što je bila odraz državne politike, aktuelnih društvenih pitanja i u velikoj meri instrumentalizovana. Osnovni princip fotografija primenjivanih u fotožurnalizmu je dokumentarnost, precizna i autentična beleška stvarnosti. Međutim, određeni podatak uvek će se prenositi u korelaciji sa potrebama naručioaca, uređivačke politike ili šireg društveno-političkog konteksta. Cilj ovog rada je da jedno zaokruženo vremensko i političko razdoblje predstavi kroz teme, koje je pratila i fotografski reprodukovala ilustrovana štampa.*

Ključne reči: *socijalizam, popularna kultura, ilustrovana štampa, naslovne strane*

Ilustrovana štampa u periodu od 1945. do 1980., obeleženom političkom vladavinom Josipa Broza Tita i KPJ (kasnije SKJ), odigrala je veliku ulogu u afirmaciji i legitimizaciji socijalizma, kao i u razvoju popularne kulture. Menjajući se u skladu sa društvenim i političkim promenama, naslovne strane popularnih časopisa, kao vizualizovana vest, trend ili propaganda povremeno su pokazatelj popustljivosti režima i pomeranja granica ponašanja. S jedne strane, one su reprezent sadržaja časopisa,

dok su s druge „reklamni izlog“ koji je te časopise prodavao i bio veza s čitalačkom publikom i njenim afinitetima. Beograd, glavni grad tadašnje Jugoslavije, i njegov društveni život, predstavljali su u ovom periodu ogledalo razvojne orijentacije čitave zemlje tako da je ilustrovana štampa, publikovana u Beogradu, uzeta kao izvor za klasifikaciju, tumačenje i prezentaciju određenih tema i pojava.

Posle 1945., u periodu centralizovane državne uprave, sredstva informisanja su direktno bila odgovorna državi i partijskim organima. Osnovna odlika izdavaštva bila je selektivna informativnost u službi društvenih promena i uobličavanja društveno-političkog sistema po uzoru na Sovjetski Savez. Kako je proklamovano na V kongresu KPJ i objavljeno u zvaničnom listu Saveza fotoamatera Jugoslavije *Fotografija*: „Fotografija treba da bude što verniji odraz onog stvaralačkog rada koji narodi FNRJ ulažu u izgradnju socijalizma, kao i da na svoj specifičan način izrazi svu veličinu napora i pobeda, zamah i sadržinu socijalističkog preobražaja.“¹

Donošenjem Prvog petogodišnjeg plana 1947. obnova i izgradnja zemlje postaju dominantna tema ilustrovane štampe, koja je odigrala mobilizatorsku ulogu u pokretanju i angažovanju širokih narodnih masa, doprinoseći atmosferi opšteg entuzijazma i afirmaciji novih društvenih vrednosti. Fotografije publikovane u štampi imale su naglašeno propagandnu ulogu, dok je njihov cilj, kao dokumenta, bio da na najubedljiviji način izraze tipične karakteristike jugoslovenskog socijalističkog preobražaja.² Isticana je potreba da se „umerenim i logičnim režiranjem ostvaruje jedinstvo forme i sadržaja“, kao i da će izgradnju socijalizma najbolje ilustrovati fotografije ljudi u procesu stvaranja.

Iako proklamovana kao humanistička, staljinistička ideologija veliča apstraktnog čoveka na štetu onog od krvi i mesa, čiji se stvaran, svakodnevan život gubi i njegova vrednost potcenjuje.³ U procesu stvaranja novog tipa čoveka, društvu se nameću pozitivni i negativni uzori. Najpozitivniji mogući uzor u prvim posleratnim godinama je raznorodna grupa radnika i udarnika, koja je u svojim redovima potpuno brisala razlike u godinama, rodu ili obrazovanju, predstavljajući time živ primer komunističke ideje egalitarizma.

„Novi čovek socijalizma“ predstavljen je u ilustrovanoj štampi u nekoliko pojavnih oblika. Prvi tip predstavljaju radnici u radnom okruženju. Legenda često navodi ime i prezime u pokušaju

1 D. A., Posle V kongresa KPJ, *Fotografija*, br. 2, Beograd 1948, str. 17.

2 Savezna konferencija fotoreportera, *Fotografija*, br. 1, Beograd 1950, str. 3.

3 Marković P. J., *Beograd između Istoka i Zapada*, Beograd 1996, str. 26.

vizualizacije funkcije i klasnog položaja koju status heroja rada nosi sa sobom.⁴ (slika 1) Uvođenje fabričkog postrojenja, mašine ili alatke u ikonografiju čini da fotografije radnika predstavljaju sliku jednog socijalnog tipa smeštenog u kontekst industrijalizacije. Pojedinačni primeri radnog herojstva često su traženi u krugu najznačajnijih objekata Prvog petogodišnjeg plana, dok su predstave ključnih objekata za nastavak industrijalizacije varirale od same izgradnje do proslave završetka radova i puštanja u proizvodnju. Žena, heroína novog društva, predstavljena je na isti način kao muškarac u ulozi udarnice, graditeljke i majke, što su u ovom periodu bile i njene jedine uloge. Osim isticanja socijalističke jednakosti, u ovim predstavama treba tražiti i nastavak procesa emancipacije i polne jednakosti.

Slika 1 Radnik fabrike alata „Ivo Lola Ribar“, *Duga*, God. VI, br. 248, Beograd 1950.

Treći tip „novog čoveka“ su graditelji, predstavljeni pre svega na prugama. Mitologija železnice u socijalističkoj državi je imala veliki simbolični i realan politički značaj, jer je podrazumevala zajedništvo brigadira iz cele zemlje, ali i inostranstva, simbolizujući s jedne strane bratstvo i jedinstvo, a s druge privredni napredak i industrijski razvoj.⁵ Rudnici su, slično kao u Sovjetskom Savezu, predstavljali kulturno mesto socijalističkog takmičenja u udarništvu, ojačano i književnošću tog vremena. Slika rudara kao simbola industrijalizacije i napretka čitave zemlje nosila je sa sobom i pedagoški potencijal, koji je proletera trebalo da transformiše u novog socijalističkog čoveka.

Propisani i zadati radost i optimizam oličeni su i u idiličnim predstavama pejzaža, nekada poprištima velikih bitaka, i velikom broju fotografija dece u igri, tokom obroka ili učenja. Deca se često prikazuju u jaslama i vrtićima, podizanim uz objekte u izgradnji, čime je ilustrovana briga države o najmlađima, ali i

4 Todić M., *Fotografija i propaganda*, Banja Luka – Pančevo 2005, str. 66.

5 Marković P. J., *Beograd između Istoka i Zapada*, str. 390.

naglašen osnovni princip nove vlasti da svi imaju pravo i obavezu učestvovanja u obnovi i izgradnji.

Tokom perioda obnove i izgradnje, Josip Broz Tito, najistaknutija politička figura istovremeno je i pozitivan uzor, najčešće predstavljen u zvaničnoj pozi za govornicom. Isticanjem „Tita govornika“ podvlači se ono što je unutar časopisa eksplicitno naglašeno mnogobrojnim citatima i komentarima. U statusu harizmatiskog vođe i apsolutnog autoriteta, često će biti predstavljen i u okviru javnih svečanosti i komunikacije s masom, koja skandiranjem potvrđuje privrženost ličnosti vođe i političkom poretku koji ona promoviše. Od početka pedesetih odstupa se od staljinskog obrasca i Tito se sve češće prikazuje u jednostavnim aktivnostima (slika 2) koje ne umanjuju njegovu autoritativnost već ga približavaju „običnom“ čoveku što u narodu dodatno učvršćuje njegov kult.⁶

Slika 2 Drug Tito u hotelu „Karmen“ na Brionima,
Duga, God. VIII, br. 346, Beograd 1952.

Predstave svečanosti na naslovnim stranama podrazumevale su do 1953. proslavljanje skoro svega: od državnih praznika i jubileja, preko zasedanja određenih političkih struktura do proslavljanja uspeha industrijalizacije. Kao pažljivo osmišljene i organizovane predstave za narod, ove svečanosti se mogu posmatrati u kontekstu „principa darivanja“, gde i učesnici i publika imaju utisak da su deo opšte dobrobiti, snage i prestiža poretka.⁷ Time su političke svečanosti i organizovana masovna okupljanja predstavljali osnovno oruđe vladajuće ideologije u konstituisanju pozitivnih osećanja društva i stvaranju lojalnosti prema političkom poretku, u kome se stvarno društveno stanje ekonomske bede i političkog nezadovoljstva pretvaralo u fiktivnu ideološku sliku.

6 Marković P. J., *Beograd između Istoka i Zapada*, str. 223.

7 Đorđević J., *Političke svetkovine i rituali*, Beograd 1997, str. 56.

Krajem četrdesetih godina počinju da se objavljuju fotografija radnika u trenucima odmora, a tokom 1950. i 1951. tražili su se novi načini prikazivanja industrijskog napretka i postepenog uspostavljanja domaće proizvodnje. Jedna od novijih tema bilo je prikazivanje učešća domaće privrede na velesajmovima u zemlji i inostranstvu, a sreću se i naslovne strane na kojima gotove industrijske proizvode, na primer kišne mantile „Jugovinil“ nose devojke u neobaveznoj šetnji.⁸ (slika 3) Ovaj primer je među poslednjima koji je ispunjavao obavezu da ženu predstavi u širem kontekstu plasiranja jednog od prvih plastičnih proizvoda domaće proizvodnje.

Slika 3 Splićanke u kišnim mantilima od plastične mase „Jugovinila“, *Duga*, God. VII, br. 283, Beograd 1951.

Promene u ilustrovanoj štampi vidljive su i u novim rubrikama posvećenim lepoti i modi, što se može dovesti u vezu s ukidanjem sistema tačkica i puštanjem robe u slobodnu prodaju. Iako fotografije lepih, mladih žena na radnim akcijama ili fiskalturnim sletovima u društvenoj ulozi graditeljke i majke nisu ni malo retke, u leto 1951., umesto žetve ili dece na moru, koji su do tada služili kao personifikacija leta, pojaviće se kupaćica sa gradske plaže Ade Ciganlije (slika 4). Veoma diskretno, ova fotografija sadrži implicitnu erotsku poruku, značajnu sa dva aspekta: promene sistema vrednosti s jedne strane i isticanja dokolice i uživanja na plaži nasuprot ispunjavanju radnih zadataka s druge. Popuštanje stroge atmosfere socijalističkog realizma i brigadirskog zanosa, nakon donošenja Rezolucije Informbiroa, V kongresa KPJ i III plenuma CK KPJ, značajno je sa aspekta promene poimanja figure. Figura kao nosilac idejnosti pojavljuje se u svim vidovima likovnog izraza, kao i u okviru sportskih manifestacija, u kojima masovna gimnastika gradi mit novog društva.⁹ Anonimne figure predstavljaju bezimene heroje kao simbolične

8 Marković P. J., *Beograd između Istoka i Zapada*, str. 270.

9 Merenik L., *Ideološki modeli – srpsko slikarstvo 1945-1968*, Beograd 2001, str. 32.

nosioce snage, volje, entuzijazma, vere i poslušnosti, lišene erotičnosti. Početkom pedesetih se kolektivistički kontekst u prikazivanju figure postepeno gubi.

Slika 4 Sa kupališta na Adi Ciganliji,
Duga, God. VII, br. 295, Beograd 1951.

Okretanje jugoslovenske spoljne politike prema zemljama zapadne Evrope i SAD uticalo je na pojavu novih rubrika u ilustrovanoj štampi, prodor zabavnih sadržaja i prvih pozitivnih vesti sa Zapada, a u novinarsku praksu ulazi i preštampanje stranih materijala, što je na mala vrata uvelo senzacionalizam.¹⁰ Iako je to naišlo na kritiku Agitprop komisije, rentabilnost je makar deklarativno bila proglašena za cilj, pa je štampa bila prinuđena da se ponaša tržišno poprimajući odlike zapadne štampe. Polovinom 1950. ozakonjeno je uvođenje samoupravljanja u određenom broju preduzeća, dok *Ustavnim zakonom* iz 1953. i uvođenjem radničkog samoupravljanja dolazi do postepene demokratizacije sredstava informisanja.¹¹

Povećanje osnovnog životnog standarda vodilo je ka sadržajnijem, bogatijem i složenijem načinu života u kome je ilustrovana štampa imala ulogu da informiše o svim društvenim zbivanjima, ali i da bude sredstvo rekreacije i zabave. Ekonomski rentabilitet uslovio je veću individualizaciju i tematsku opredeljenost časopisa, utičući i na njihovu međusobnu konkurenciju. Sredinom pedesetih godina usvojen je i niz zakona, koji su označili prve korake u napuštanju dotadašnjeg modela štampe.¹² Konkurencija radija i sve moćnije televizije uslovlila je ubrzani razvoj štampe tokom šezdesetih i sedamdesetih godina XX veka.

¹⁰ Marković P. J., *Beograd između Istoka i Zapada*, str. 485.

¹¹ Petranović B., *KPJ u borbi za izgradnju socijalizma 1945-1952*, Beograd 1965, str. 23-26. Zakon o radiodifuznim stanicama, Osnovni zakon o novinskim preduzećima i ustanovama, kao i Zakon o štampi i drugim vidovima informacija, rađeni su po uzoru na zakonodavstvo nekih zapadnih zemalja.

¹² Bjelica M., *Štampa i društvo – istraživanje istorije novinarstva*, Beograd 1983, str. 207.

Tokom šezdesetih i sedamdesetih godina revolucionarna tradicija, Tito i praznični sistem pojavljuju se kao jedna od tema u ilustrovanoj štampi u kontekstu vaspitavanja mlađih generacija, koje u II svetskom ratu nisu aktivno učestvovala i čija je ponašanje bilo česta meta kritike. Reminiscencije na narodnooslobodilačku borbu, kao i modernizacija Titovog kulta bili su sastavni deo oživljavanja revolucionarnih tekovina i vrsta transmisije komunističkog nasleđa (slika 5). Fotografija „Vršnjaci slobode“ na otvorenom prostoru Vojnog muzeja na Kalemegdanu konstruisana je tako da u drugom planu sadrži dva elementa (topove i spomenik Pobedniku) koji jasno ukazuju na koji je način postignuta sloboda i obezbeđena bezbrižna mladost.

Slika 5 „Vršnjaci slobode“, *Sport i svet*,
God. IV, br. 156, Beograd 1959.

Tema radnih akcija u ovom periodu još uvek predstavlja izraz kolektivističkog duha i poletnog učešća u izgradnji zemlje, ali i vid socijalističke tradicije koja je simbolizovala jedinstvo u ostvarivanju zajedničkog cilja. Slično prethodnom periodu, završetak izgradnje objekta je često povezan sa Danom republike, pri čemu fotografije nose natpise „Republiko srećan ti rođendan“ ili „Republici na dar“, čime je dodatno istaknut voluntarizam omladinaca i ljubav prema otadžbini. Fotografije sa radnih akcija kontinuirano se pojavljuju na naslovnim stranama do početka šezdesetih godina, da bi se sredinom sedamdesetih pojavio potpuno nov koncept njihovog organizovanja, u kontekstu ostvarivanja lepšeg i kvalitetnijeg života u već formiranoj urbanoj sredini. Primera radi, 1976. je organizovana Savezna omladinska radna akcija ulepšavanja i ozelenjavanja glavnog grada. Naslovna strana koja nam predstavlja jednu od učesnica (slika 6) u potpunosti je suprotnosti sa onima s početka šezdesetih jer predstavlja lepu, modernu devojkicu, koja se bez propratne legende ni na koji način ne bi mogla povezati s radnom akcijom. S druge strane, u sedamdesetim godinama, posebno nakon donošenja Ustava 1974., dolazi do velikih promena u unutrašnjoj politici, koje su vodile većem osamostaljivanju republika i pokrajina, tako

da su ovakve akcije nosile i propagandnu poruku naglašavanja jedinstva oko centra.

Slika 6 Mladi ulepšavaju Beograd, *Ilustrovana politika*,
God. XVIII, br. 926, Beograd 1976.

Fotografije dece i mladih kao ilustracije državnih praznika mogu se tumačiti nastavkom politike uključivanja različitih generacija u praznični sistem socijalističke države. Praznici poput Prvog maja i Dana mladosti bili su povezani s nizom drugih aktivnosti u školama i na ulicama grada, noseći u sebi pored političke sakralizacije predsednika, i duh prolećnih praznika.¹³ Internacionalni i revolucionarni praznici podrazumevali su neradne dane, korišćene kao slobodno vreme za izlete, putovanja i niz priredbi i drugih manifestacija.¹⁴ Periodično u vreme jubileja, svi praznici su obeležavani opširnim istorijskim tekstovima, ilustrovanim dokumentarnim fotografijama, izazivajući često poređenja tadašnjeg vremena i generacija sa aktuelnim. Od sredine šezdesetih, a posebno u sedamdesetim godinama, koncepcija proslave Prvog maja će sve više poprimati karakter mirnodopskog i prolećnog praznika, skoro odvojenog od istorijata radničkog pokreta (slika 7). Sličnu transformaciju će donekle doživeti i obeležavanje praznika Dana mladosti.

Slika 7 Srećan Prvi maj, *Ilustrovana politika*,
God. XIX, br. 912, Beograd 1976.

¹³ Đorđević J., *op. cit.*, str. 161.

¹⁴ *Vreme ulice – politika na javnim prostorima Beograda u XX veku*, Beograd 2008, str. 78.

Status zvaničnih slavlja su u ovom periodu zadržali i partijski kongresi. Deca, najmlađi članovi jugoslovenskog društva, aktivno se uključuju u organizaciju proslave jubileja poput četrdeset godina SKJ. Na taj način se ističe prenošenje komunističke tradicije s generacije na generaciju, ali i ideja o vaspitanju dece pod kontrolom socijalističke države i okriljem njene ideologije.¹⁵ Priblizavanje Josipa Broza Tita deci i pionirima postignuto je i prikazima iz njegovog detinjstva, popularnim motivom u jugoslovenskoj dečjoj književnosti tog vremena.¹⁶ Česte su zajedničke fotografije Josipa Broza Tita sa decom i povodom proslave Dana republike. Održavanje omladinskih kongresa Saveza komunista i SSRNJ su tokom šezdesetih godina predstavljali dobar povod da se naglasi politička angažovanost omladine, razmatra odnos mladih prema društvu, uticaj Zapada na promenu društveno-političkih opredeljenja, sve prisutnija potrošačka psihologija, ali i otuđivanje mladih od tekovina socijalizma.

Praksa proslavljanja Titovog rođendana kao državnog praznika značila je potvrđivanje legitimiteta njegove vlasti i potvrdu jedinstva naroda oko lidera. Od samog početka, Titov rođendan se vezivao za ideale omladinske vernosti, žrtvovanja i ljubavi. Na velikom broju naslovnih strana koje dokumentuju ovaj događaj, Josip Broz Tito se prikazuje kako prima čestitke od omladine, posebno pionira, koji su mu po pravilu prvi i čestitali. Time se naglašava neodvojivost Dana mladosti i Titovog rođendana i „veliko, ogromno, nerazrušivo jedinstvo Tita i omladine“. S druge strane, ovakve predstave su na simboličan način obnavljale vitalnost i moć lidera u poznijim godinama.¹⁷

Od kraja II svetskog rata do sedamdesetih godina, svi praznici su bili formirani u duhu sakralizacije voljenog vođe i predsednika. Dočeci i ispraćaji predsednika i stranih zvaničnika spadaju u red tzv. „prinčevskih svečanosti“.¹⁸ Ova spektakularna masovna okupljanja sadržala su iskreni emotivni naboj i spontanost omogućavajući direktan kontakt sa moći vođe i način da se, kroz njegovu ličnost i autoritet, doživi značaj i ugled koji je Jugoslavija imala širom sveta, istovremeno odražavajući i unutrašnju politiku ispoljavanjem odanosti i ljubavi prema vođi. Time se kult Josipa Broza Tita nadgradio elementima uspešnog diplomate i omiljenog lidera.

Fotografije koje pokazuju u kolikoj je meri Josip Broz Tito bio radosno dočekivan na svojim putovanjima po zemlji, pri poseti

15 Gudac Dodić V., *Žena u socijalizmu – sfere privatnosti*, u: *Privatni život kod Srba u 20. veku*, Beograd 2007, str. 167.

16 Čalović D., *Josip Broz Tito – studija imidža*, Beograd 2006, str. 16.

17 Todić M., *op. cit.*, str. 53.

18 Đorđević J., *op. cit.*, str. 238.

fabrikama i slično, deo su socijalističke tradicije koja se tu- mači izrazom „darežljivosti“ vlasti, odnosno darovanja svog prisustva svim slojevima društva. Od sredine pedesetih do VI samita nesvrstanih u Havani 1979., prikazivanje Josipa Broza Tita na naslovnim stranama ilustrovane štampe neodvojivo je od njegove političke aktivnosti u zemlji i inostranstvu s jedne strane, i različitih praznika i proslava s druge. Aktivna uloga Tita u Pokretu nesvrstanih postaće sastavni deo njegovog imi- dža i velika tema u sadržaju i na koricama ilustrovane štampe sve do njegove smrti.

Sredinu pedesetih godina obeležio je novi društveni plan, čiji su glavni ciljevi bili povećanje lične potrošnje i životnog standarda. Materijalna dobra imaju ekonomsku vrednost, ali i političko zna- čenje jer predstavljaju meru uspeha jednog režima.¹⁹ Početkom pedesetih favorizovani ideal snažne žene, graditeljke i majke po- stepeno nestaje ustupajući mesto afirmaciji lepote i ženstvenosti, propagiranoj u mnogobrojnim rubrikama i specijalizovanoj žen- skoj štampi. U sferi odevanja dolazi do bržeg razvoja konfekcije i promene obrazaca oblačenja, društvenih ideala i statusnih sim- bola. Tržišna ponuda se prikazuje javno, na modnim revijama, a predmeti modne industrije zapadnog porekla, reprodukovani na naslovnim stranama, bili su pažljivo birani, u skladu s potrebom da ispune klasične ideale socijalističkog oblačenja. Usponom domaće konfekcijske proizvodnje krajem pedesetih na naslov- nim stranama će ih zameniti domaći modeli. Iako naslovne stra- ne deluju uniformisano kada je odevanje u pitanju, nisu lišene određene inovativnosti koja se ogleda u povezivanju odeće s još jednim elementom standarda – automobilom. Krajem pedese- tih *Duga* će objavljivati fotografije manekenki naslonjenih na automobil, posebno Fiću, koji je takođe predstavljao svojevrsan uspeh domaće automobilske industrije.

Tokom šezdesetih, privredna reforma, šoping turizam, otvore- nost zemlje prema Zapadu i uspon srednje klase utiču na pro- mene u modnom sistemu i prihvatanje zapadnih potrošačkih navika. Kritike na račun domaće odevne industrije i nezaintere- sovanost potrošača vodile su ka unapređivanju domaćeg dizajna i estetizaciji industrijske mode.²⁰ S druge strane, režim je video modu kao jedno od sredstava depolitizacije stanovništva, prepo- znajući uspon novih želja i potreba. Jugoslovenski modni dizajn nalazi svoje mesto u okviru kulturne politike, izlazi iz anonim- nosti i stiče međunarodno priznanje. Modne kolekcije Aleksan- dra Joksimovića, a posebno kupaći kostimi, bili su zaštitni znak

19 Marković P. J., *Beograd između Istoka i Zapada*, str. 28.

20 Bartlett Dj., *Let Them Wear Beige – The Petit-bourgeois World of Official Socialist Dress*, *Fashion Theory*, Volume 8, Issue 2, 2004, str. 128.

kandidatkinja izbora za mis od obnavljanja ove manifestacije 1966. godine. Sedamdesetih godina je postojala velika razlika u odevanju Jugoslovena u odnosu na stanovnike drugih socijalističkih zemalja, što je stvaralo određeni osećaj superiornosti. Pored fizičke, odeća ima i kulturnu funkciju jer potrošač upotrebom neke robe konstruiše značenje vlastitog društvenog identiteta.²¹ U svakoj robi se ogleda ideologija sistema koji je proizveo, a ustanovljeni socijalistički životni stil i dalje je nalogao neupadljive oznake društvene različitosti.

Promene u sferi standarda ogledale su se i u profesionalnom sportu. Sport je činio sastavni deo vežbi Jugoslovenske armije do početka pedesetih godina XX veka, kada dolazi do postepenog osamostaljivanja sporta kao žanra van prazničnog konteksta. Najpopularniji sport bio je svakako fudbal, a fudbaleri su se pokazali kao prvi profesionalni sportisti, koji su ponašanjem, oblačenjem i načinom života uveliko prevazilazili zahtevanu jednakost. Njihov standard je prvi počeo da se razlikuje od standarda većine, kao što je i razbijao okvire u kojima je režim određivao kako bi omladina trebalo da živi.²² Fudbaleri su bili prve zvezde masovne kulture, koje su na naslovnim stranama zamenile udarnike. To je bila logična posledica jer je fudbal bio prvi sport koji je posle II svetskog rata predstavljao Jugoslaviju na međunarodnom planu. Pobede reprezentacije ili učestvovanje igrača u evropskim i svetskim reprezentacijama najboljih, indirektno su predstavljale uspeh domaćeg režima i ideologije.

Fotografije fudbalera na naslovnim stranama ilustrovane štampe prikazivale su ih u virtuoznim akcijama s fudbalskih utakmica, ali češće u privatnom, porodičnom ambijentu ili trenucima slobodnog vremena, kada su oni jednostavno bili „momci iz kraja“. Ovakav tretman isticao je u prvi plan činjenicu da su oni tek „obični“ ljudi, a status zvezde ničim nije naglašen. S druge strane, privatnost ovih fotografija stvarala je kod čitaoca osećaj bliskosti i poznavanja onih kojima su se divili. U prvoj polovini šezdesetih, najslikaniji sportista za naslovne strane bio je Dragoslav Šekularac, kome će se kasnije pridružiti i Dragan Džajić. Popularni „Šeki“ bio je česta meta kritike u štampi, ali i gost u rubrici „Ko ste Vi?“, koja je u gotovo istovetnom obliku postojala u nekoliko popularnih ilustrovanih časopisa. Kroz ovu rubriku su prošle i mnoge ličnosti iz sveta filma, a njena osnovna uloga bila je demistifikacija zvezda, objašnjavanje svega spornog u vezi njih i isticanje njihove „običnosti“.

Razvoj jugoslovenske kinematografije takođe je od sredine pedesetih tekao u pravcu reorganizacije i novih odnosa.

21 Fisk Dž., *Popularna kultura*, Beograd 2001, str. 19.

22 Marković P. J., *Beograd između Istoka i Zapada*, str. 209.

Materijalne obaveze i politička zainteresovanost su se vremenom preneli na televiziju, koja je propagandno i politički bila efikasnija.²³ Porastao je broj filmskih preduzeća i stvorila se produkciona i umetnička konkurencija koja, u potrazi za novim i savremenijim oblicima filmskog izraza, odbacuje šablone socijalističkog realizma i traga za novim žanrovima. Krajem pedesetih publika je bila veoma naklonjena savremenim temama i neobaveznom žanru, a junaci filmova „Subotom uveče“ Vladimira Pogačića iz 1957. i „Ljubav i moda“ Ljubomira Radičevića iz 1960. često su fotografisani za naslovne strane časopisa. Štampa je redovno pratila i sva gostovanja inostranih filmskih i muzičkih zvezda, a na bioskopskom repertoaru su se zahvaljujući liberalizaciji uvoza našli filmovi zapadne, posebno holivudske produkcije.²⁴

Jedan od vidova komercijalizacije ilustrovane štampe krajem pedesetih i početkom šezdesetih bilo je i uvođenje ljubavnih tema i razgolićenih fotografija u njen sadržaj u vidu raznih feljtona. Liberalizacija seksualnog života bila je posledica porasta standarda i zapadnih uticaja koji su se širili preko filma i muzike. „Duh vremena“ u kome je čitav svet prolazio kroz promenu tradicionalnog poimanja odnosa između muškaraca i žena takođe su imali uticaja.²⁵ Otvorenost Jugoslavije u oblasti masovne kulture onemogućila je restriktivan stav Partije prema „seksualnoj revoluciji“, dok je s druge strane ideološka osnova partijskih stavova o odnosima između polova bila preuzeta iz emancipatorske i liberalne doktrine ranog perioda radničkog pokreta. Na relativni liberalizam u sferi seksualnosti uticalo je i generalno opredeljenje jugoslovenske politike za određeni stepen udobnosti i društvene opuštenosti u sferi svakodnevice.

Kada se ima u vidu da je krajem pedesetih postojala kazna za razgolićavanje, a bikini kupaći kostim bio zabranjen na gradskim plažama, naslovne strane na kojima se pojavljuju glumice upravo u ovakvim kostimima svedoče o izmenjenom odnosu prema ženskom telu, koje je do tada tretirano u okviru gimnastičkih performansa i simbolične vrednosti budućeg majčinstva.²⁶ Adekvatan kontekst za objavljivanje fotografija ženskog tela kao lepog zahvaljujući njegovim fizičkim karakteristikama

23 Kosanović D., Sto godina filma u Srbiji, u: *Vek filma = The Centenary of Film: 1895-1995*, Beograd 1995, str. 184, 198.

24 Paramentić M., Hajdemo u bioskop – film, bioskopi i njihovi gledaoci u Srbiji od početka do naših dana, u: *Vek filma = The Centenary of Film: 1895-1995*, Beograd 1995, str. 287.

25 Marković P. J., *Beograd između Istoka i Zapada*, str. 279-281.

26 Roubal P., Bodies In Formation – Mass Gymnastics Under Communism, Bodies in Formation, <http://www.osaarchivum.org/galeria/spartakiad/online/index2.html> 14. 09. 2008,

bilo je odigravanje filmskog festivala u Puli, koje je svakog leta pružalo povod da se poznate jugoslovenske glumice fotografiraju na plaži u kupaćim kostimima. Savremena erotika klasifikuje svoje subjekte u prepoznatljive tipove, na taj način što različite žene deluju seksualno dostupne pretpostavljenom muškom posmatraču.²⁷ Koncept objektifikacije ženskog tela primeren jugoslovenskom socijalističkom društvu nije podrazumevao seksualnu dostupnost, već dostupnost za slobodnije prikazivanje. Izbori za mis predstavljali su još jednu novinu vezanu za kult tela. Ilustrovana štampa je objavljivala fotografije jugoslovenskih lepotica u najnovijim modelima garderobe, dovodeći ih u vezu sa nagradama odnosno simbolima povećanog životnog standarda, kakav su u to vreme bili televizor ili automobil, ili jednostavno kao paradigmu fizičke zavodljivosti (slika 8).

Slika 8 Najlepše devojke Srbije, *Ilustrovana politika*, God. XII, br. 565, Beograd 1969.

Promena javne percepcije tela i seksualnosti bila je najvidljivija u filmu. Film „Čudna devojka“, reditelja Jovana Živanovića, snimljen 1962, prvi je diskretno pokazao vođenje ljubavi kao slobodnu odluku simpatične studentkinje, koja čak i menja partnere.²⁸ Junakinja ovog filma, glumica Špela Rozin, često je bila fotografisana za naslovne strane *Ilustrovane politike* i *Duge*. Kao što su intervjui s fudbalerima pokušavali da razbiju sliku o njima kao zvezdama, intervjui sa Špelom Rozin razbijali su famu seks bombe, koja se stvorila oko ove mlade glumice. Insistiranje na razlici između njenog filmskog i svakidašnjeg lika i akcenat na „devojci sa stidljivim smeškom u očima... kakvih ima hiljade na našim ulicama“ ide u prilog pretpostavci da su određene vrste ponašanja dozvoljene ipak samo na filmu. U odnosu na italijansku, švedsku i francusku kinematografiju, prema čijim je erotskim scenama kritika bila blagonaklona,

27 Hening M., Subjekat kao objekat – fotografija i ljudsko telo, u: *Fotografija – kritički uvod*, Beograd 2006, str. 224.

28 Marković P. J., Seksualnost između privatnog i javnog u 20. veku, u: *Privatni život kod Srba u 20. veku*, Beograd 2007, str. 126-127.

jugoslovenska kinematografija ocenjena je kao dosta nevešta u obradi ove teme, kao što iz straha od patrijarhalne sredine nikada nije stvorila ni pravi seks simbol, kakav su mogle da budu Špela Rozin, Beba Lončar ili Olivera Vučo. Međutim, pravu provalu različitih komentara izazvalo je prikazivanje hipi mjuzikla „Kosa“ na sceni Ateljea 212 (slika 9). Ova predstava je izazvala veliko interesovanje Beograđana i označila je konačnu pobedu „seksualne revolucije“.

Slika 9 Nada Simić, *Ilustrovana politika*,
God. XII, br. 561, Beograd 1969.

Oslobađanje ljudskog tela na filmu i u pozorištu i obaranje seksualnih tabua u javnosti odigralo se paralelno sa preplavlivanjem tržišta izdanjima koja su zadovoljavala erotsko interesovanje čitalačke publike. Krajem šezdesetih pokrenut je niz specijalizovanih erotskih časopisa.²⁹ Osnovni činilac u ekspanziji ovakvog tipa popularne štampe bio je element poslovnosti. Suočeni s imperativom opstanka na tržištu, mnogi listovi i izdavačke kuće su svoj uspeh vezivali za seks i erotiku. Prodajom „zabranjenog voća“ podizan je ili održavan tiraž postojećih listova i časopisa, a ostvarenim zaradama su pokriveni gubici „ozbiljne“ štampe. Tokom šezdesetih i sedamdesetih godina, koncepciju već afirmisanih časopisa dopunjuju novi sadržaji „seksualno-prosvetiteljskog“ karaktera.

Strani uticaji su prvenstveno prodirali kroz film i modu, da bi uskoro počeli da utiču i na promenu muzičkog raspoloženja. „Popularna“ muzika je u periodu posle II svetskog rata bila ograničena na partizanske i narodne pesme i poletne himne radu, koje su pratile obnovu i izgradnju. Osvajanje slobodnog vremena i prostora, uslovalo je potrebu za vrstom muzike koja će pružati igru i rasonodu, a to je tokom pedesetih bio džez, koji je do publike dopirao preko radio stanica, da bi potom i sam Agitprop predlagao otvaranje lokala sa živom muzikom, uprkos

²⁹ Najznačajniji naslovi bili su *Start* i *Čik*.

kritici Josipa Broza Tita „stranog štimunga u muzici, štampi i propagandi“ na II brionskom plenumu 1953.³⁰

Tokom pedesetih ključni pojmovi zabave bili su korzo, bioskop i igranka sa živom akustičnom muzikom.³¹ Koncept zabave se vezivao za izlazak u grad, a tokom šezdesetih se pokreću i prvi specijalizovani muzički časopisi *Ritam* i *Džuboks*. Organizuju se igranke i takmičenje beogradskih rok bendova „Parada ritma“, koju će naslediti popularna „Gitarijada“. Pevači zabavne muzike krajem pedesetih postaju sve popularniji, a njihov repertoar se od interpretiranja stranih melodija širi na sopstvene kompozicije, koje će naći svoje mesto na mnogobrojnim muzičkim festivalima, kao i u specijalizovanim emisijama na televiziji. Borbu za čitaoce, ilustrovana štampa je nastavila promovisanjem novih idola. Muzika je imala značajnu ulogu kao moćno sredstvo propagiranja Jugoslavije širom istočne Evrope, postavši simbol slobodnije atmosfere jugoslovenskog društva i kulture u odnosu na sve ostale socijalističke zemlje.³²

Nakon džeza, veliku popularnost je stekao rokenrol, koji će takođe nailaziti na negativnu kritiku u štampi, posebno kada su u pitanju igranke, način oblačenja i ponašanje njegovih poklonika. Na oštru kritiku je nailazilo i scensko ponašanje i materijalizam pop zvezda, naročito Đorđa Marjanovića, što se može uporediti sa kritikama na račun popularnog fudbalera Dragoslava Šekularca. Međutim, oštre kritike u javnosti nisu umanjile njihovu popularnost kod muzičke i sportske publike, kao što nisu smanjile ni broj naslovnica na kojima se ove dve zvezde pojavljuju. U drugoj polovini šezdesetih, ploče su, poput garderobe i drugih proizvoda, postale dostupne i prestale su da budu privilegija imućnih pojedinaca.³³ Priliv inostranih muzičkih uticaja, prvenstveno preko „Radio Luksemburga“, uticao je i na pomeranje interesovanja omladine ka muzici ritma. Orkestri koji su interpretirali strane izvođače bili su sve brojniji i prerasli su u vokalno-instrumentalne sastave, popularne V.I.S.

Omladinski politički rukovodioci nisu u početku blagonaklono gledali na pokušaje imitiranja Zapada, ali su vremenom shvatili da žive svirke privlače veliki broj mladih ljudi i da njihovo uspešno organizovanje znači i prikupljanje političkih poena.³⁴ Isticao

30 Marković P. J., *Beograd između Istoka i Zapada*, str. 329.

31 Dragičević Šešić M., *Privatni život u vremenu televizije*, u: *Privatni život kod Srba u 20. veku*, str. 737.

32 Marković P. J., *Beograd između Istoka i Zapada*, str. 472-473.

33 Janković V. Dž., *You Really Got Me* (Jurili ga mi), u: *Beograd šezdesetih godina XX veka*, Beograd 2003, str. 218.

34 Karaklajić N., *Sećam se Euridike*, u: *Beograd šezdesetih godina XX veka*, str. 236.

se Dom omladine Vračara, koji je imao organizovanu sekciju za rad sa muzičarima modernih afiniteta. Dvorište ove ustanove bilo je preuređeno u klub „Euridika“, u kome su svirali svi domaći V.I.S.-ovi nerado prihvaćeni na zvaničnim scenama. Popularnost ovih bendova dovela je muzičare i na naslovne strane, ali će im u ovom smislu biti poklonjeno daleko manje pažnje i prostora nego pevačima festivalske i šlagerske muzike (slika 10). Značajnu ulogu u popularizaciji moderne muzike odigrao je i sportski centar Tašmajdan, jedino uređeno i sadržajno bogato mesto namenjeno profesionalnom sportu, rekreaciji, ali i koncertima i zabavi.³⁵ Zahvaljujući klizalištu i otvorenom bazenu ovaj objekat je postao kulturno mesto okupljanja i zabave mladih, gde se preko razglasa slušala u tom trenutku moderna muzika.

Slika 10. Zlatni dečaci, *Duga*,
God. XX, br. 955, Beograd 1964.

Tokom sedamdesetih se i ponuda televizijskih programa sve više usmerava prema pojedinim grupama gledalaca. Uporedo sa prenosom jugoslovenskih muzičkih festivala i festivala u San Remu, televizija je emitovala i nekonvencionalnu emisiju „Koncert za ljudi mladi svet“, koja je bila direktan ustupak promenama u okruženju, svetskom buntu i kontrakulturi.³⁶ Svet glamura zabavne muzike, sa voditeljima i manirima koji su podsećali na San Remo, egzistirao je uporedo sa emisijom koja je potvrdila pravo na razlikovanje mladih i pravo na praćenje zapadnih standarda u sferi zabave.

Ubrzani razvoj televizije i prodor ka publici prvenstveno se odigrao preko zabavnog programa, što je vodilo ka formiranju novog koncepta same zabave, zahvaljujući delom i skraćanju radne nedelje.³⁷ Televizijske serije, kao medijsko sredstvo za

³⁵ Žakula Lj., Tašmajdan – sport u centru grada, u: *Beograd šezdesetih godina XX veka*, str. 244.

³⁶ Dragičević Šešić M., *op. cit.*, str. 737.

³⁷ Ibid., str. 740-744.

razumevanje društvenih vrednosti i socijalističkog identiteta, najbrže su stekle krug obožavalaca. Popularne serije Radivoja Lole Đukića i Novaka Novaka bavile su se na duhovit način temama svakodnevnog života, dok su emocionalna uzbudljivost, zavodljivost i strast, koje su tom životu nedostajale, pronađene u američkim serijama „Dr Kilder“, „Dugo toplo leto“ i „Gradić Pejton“. U ovom periodu ilustrovana štampa je beležila sve veću popularnost televizije davanjem prostora na naslovnim stranama TV licima. U jugoslovenskom društvu, koje je od sredine šezdesetih i tokom sedamdesetih godina bilo u stalnom procesu reformi i preoblikovanja, osnovna uloga televizije bila je da pruži informisanost, zabavu i razonodu, koji će uspostaviti balans u odnosu sa svakodnevicom. S druge strane, uvođenje sveta u domove poklapalo se s ambicioznom spoljnom politikom Jugoslavije. Direktni prenosi velikih političkih i sportskih događaja postali su deo dnevne rutine.

Pored radija i kasnije televizije ilustrovana štampa je od 1945-1980. predstavljala glavni „prozor u svet“, ali i vrstu svedočanstva političke, društvene i kulturne stvarnosti perioda podeljenog na godine obnove i izgradnje, i period samoupravljanja. Pratila je promene u društvu, ali se i sama menjala u skladu sa zakonima, političkim promenama i potrebama savremenog čoveka. Mobilizatorska uloga štampe se usponom masovne kulture gubi u njenoj zabavilačkoj funkciji, ali su osobine koje je zadržala u oba perioda bile obrazovni karakter i podložnost stranim uticajima. Do kraja pedesetih godina, u ilustrovanu štampu će se vratiti mnogi sadržaji, koji su u prvim godinama po završetku II svetskog rata iz nje bili „prognani“ kao nasleđe predratne, buržoaske štampe.

Pored bavljenja političkim aktuelnostima i novinama u popularnoj kulturi, štampa je obrađivala i teme poput bezbednosti u saobraćaju, buke ili alkoholizma, koji su pratili urbanizaciju i sve brži način života. *Nin* je posebno bio angažovan u skretanju pažnje javnosti na probleme savremenog života, ali i osetljiva društvena i politička pitanja poput emigracije obrazovnog kadra, inflacije, prekomernog trošenja i tako dalje, na neki način predskazujući mnoge događaje iz decenija posle 1980.

Slobodno vreme, osvojeno povećanjem standarda i olakšicama u svakodnevnom životu, predstavljalo je preduslov za razvoj popularne kulture, tolerisan od strane vlasti, ali ne potpuno van kontrole. S obzirom da glavni oslonac ilustrovane štampe predstavlja fotografija, potrebno je istaći da od početka pedesetih i u samoj jugoslovenskoj fotografiji dolazi do značajnih promena, samostalnosti u izboru tema i načinima njihovog predstavljanja.

U čitavom periodu od 1945. do 1980. ilustrovana štampa i fotografija su se pokazale kao snažno propagandno sredstvo, u početku potpuno u službi vladajuće ideologije, da bi kasnije, u okviru popularne kulture, uspešno pratilo društvene promene i uticalo na afirmaciju novih vrednosti.

Međutim, kult Josipa Broza Tita i komunistička tradicija jedina je tema koja je u različitim oblicima, ali tokom čitavog perioda, ostala u aktivnoj službi izgradnje socijalističkog društva i propagiranja prvenstveno spoljne politike. Kao svedočanstvo o značajnim događajima iz političkog i kulturnog života, ilustrovana štampa, a posebno naslovne strane, mogu se uzeti samo selektivno, u onoj meri u kojoj se njihovo objavljivanje nije kosilo sa normama vladajuće ideologije. Specifičan kontekst u kome je fotografija napravljena čini fotografiju nepouzdanim svedočanstvom određenih događaja, što dovodi u pitanje njenu verodostojnost kao dokumenta, i njen dokumentarni karakter čini ideološki obojenim. Kontekstualni indikatori van same fotografije, društvena upotreba u specifičnim prostornim i vremenskim okolnostima i institucionalne forme u okviru kojih je fotografija postavljena, neophodni su za razumevanje njenog sadržaja, ali i izbora za naslovnu stranu. Antiratne demonstracije povodom ubistva kongoanskog predsednika Patrisa Lumumbe ili eskalacija studentskog nezadovoljstva u demonstracijama 1968. na primer, ne mogu se pronaći ni na naslovnim stranama ni u sadržaju časopisa, osim možda kao usputna napomena. U tom smislu, fotografije objavljene u ilustrovanoj štampi mogu poslužiti samo kao svedočanstvo promene sistema vrednosti, odnosa među polovima i trendova popularne kulture.

LITERATURA:

Bartlett Dj., Let Them Wear Beige – The Petit-bourgeois World of Official Socialist Dress, *Fashion Theory*, Volume 8, Issue 2, 2004.

Bjelica M., *Štampa i društvo – istraživanje istorije novinarstva*, Beograd 1983.

Ćalović D., *Josip Broz Tito – studija imidža*, Beograd 2006.

Dragičević Šešić M., Privatni život u vremenu televizije, u: *Privatni život kod Srba u 20. veku*, Beograd 2007.

D. A., Posle V kongresa KPJ, *Fotografija*, br. 2, Beograd 1948.

Dorđević J., *Političke svetkovine i rituali*, Beograd 1997.

Fisk Dž., *Popularna kultura*, Beograd 2001.

Gudac Dodić V., Žena u socijalizmu – sfere privatnosti, u: *Privatni život kod Srba u 20. veku*, Beograd 2007.

- Hening M., Subjekat kao objekat – fotografija i ljudsko telo, u: *Fotografija – kritički uvod*, Beograd 2006.
- Janković V. Dž., You Really Got Me (Jurili ga mi), u: *Beograd šezdesetih godina XX veka*, Beograd 2003.
- Karaklajić N., Sećam se Euridike, u: *Beograd šezdesetih godina XX veka*, Beograd 2003.
- Kosanović D., Sto godina filma u Srbiji, u: *Vek filma = The Centenary of Film: 1895-1995*, Beograd 1995.
- Marković P. J., *Beograd između Istoka i Zapada*, Beograd 1996.
- Merenik L., *Ideološki modeli – srpsko slikarstvo 1945-1968*, Beograd 2001.
- Paramentić M., Hajdemo u bioskop – film, bioskopi i njihovi gledaoци u Srbiji od početka do naših dana, u: *Vek filma = The Centenary of Film: 1895-1995*, Beograd 1995.
- Petranović B., *KPJ u borbi za izgradnju socijalizma 1945-1952*, Beograd 1965.
- Roubal P., *Bodies In Formation – Mass Gymnastics Under Communism*, Bodies in Formation, 14. 09. 2008, <http://www.osaarchivum.org/galeria/spartakiad/online/index2.html>
- Savezna konferencija fotoreportera, *Fotografija*, br. 1, Beograd 1950.
- Todić M., *Fotografija i propaganda*, Banja Luka – Pančevo 2005.
- Vreme ulice – politika na javnim prostorima Beograda u XX veku*, Beograd 2008.
- Žakula Lj., Tašmajdan – sport u centru grada, u: *Beograd šezdesetih godina XX veka*, Beograd 2003.

Andrijana Ristić
Museum of Applied Art, Belgrade

FROM THE *PHILOSOPHY* OF THE FIRST FIVE YEAR
PLAN TO POPULAR CULTURE – ILLUSTRATED PRESS
OF SOCIALIST YUGOSLAVIA

Abstract

Illustrated press in the SFRY 1945 to 1980 marks the political rule of Josip Broz Tito and the Communist Party and represents a conglomerate of visual and narrative contents, with a significant role in establishing and popularizing socialism and the development of popular culture. Visualized news, trends and propaganda represented the experimental field of regime's occasional indulgence, indicated the shifting of behavioral boundaries and changing of the everyday life philosophy. The same thematic contents of magazines allowed differentiation of several dominant phenomena, which provided the emphasizing of the best visual testimonies of political, social and cultural reality of the socialist period, and the changes the society was undergoing. Photographs from the cover pages were indicators of regime's agitation and propaganda in the first years after the World War II, which already in the early fifties began to indicate social change, the relative liberality of the Yugoslav regime, in the same time being a response to the audience pressures. The starting hypothesis is that the illustrated press, as a mass medium, was a carrier of information and entertainment, as well as it was an integral part of mass culture, in which the dogmatic influences of the East and the West intertwined throughout the 1945-1980 entire period. Since the end of the fifties, a modernized illustrated press supported the new trends and improvement in everyday life, whereby it participated in the westernization of society. The aim of this exposition is to present the possible cultural and socio-political interpretation of the illustrated press as a mass medium in the service of daily political needs, but also as a carrier of visual representations of changes in the perception of everyday life and popular culture.

Key words: *Socialism, popular culture, illustrated press, cover pages*